

Anton Wessels

't IS EEN VREEMDELING ZEKER

Gastvriendschap tussen
joden, christenen en moslims

uitgeverij

*Voor Miep de Bel.
In dankbare herinnering aan een vriendschap.*

© 2015 Uitgeverij Kok – Utrecht
www.kok.nl

Omslagontwerp Garage BNO
Abraham onthaalt de engelen. Rembrandt Harmensz. van Rijn, 1656.
Rijksmuseum, Amsterdam.
Vormgeving binnenwerk: Spaansmedia

ISBN 978 90 435 2593 0
ISBN e-book 978 90 435 2594 7
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INLEIDING

Hebron: Ik ga er graag heen. Daar is de tombe van Abraham, de patriarch van de gelovigen, joden, christenen en moslims, en het is ook de eerste held van de gastvrijheid, van het asielrecht. Ik denk dat de problemen van het begin van de mensheid ook die van het einde zijn, speciaal van dat van het heilige asielrecht en dat van respect voor de vreemdeling.
(Louis Massignon)¹

Spandoek in Dresden: Goethe: ‘Das Land, das die Fremden nicht beschützt, geht bald under.’
(NRC, 14, 15 februari 2015)

Niet meedoen aan de ‘jodenmode’?

Pleiten voor het samen lezen en verstaan van de Bijbel en de Koran door joden, christenen én moslims lijkt nogal discutabel. Zeker in het huidige politieke, seculiere en godsdienstige klimaat dat steeds ongunstiger wordt voor zo’n gedachte.

Hoe moeilijk is het al niet geweest en veelal nog om de beide delen van de Bijbel echt in samenhang te lezen en te verstaan? Het eerste deel van de Bijbel, dat de joden Tenach noemen (een afkorting van Thora, de profeten en de geschriften), noemen christenen ‘het Oude Testament’, waar vaak een soort beoordeling in doorklinkt van ‘verouderd’, ‘vervuld’, of zelfs ‘vervangen door het Nieuwe’. Het ernstigste daarvan is dat dit in de praktijk leidde tot antisemitische of anti-joodse lezing. Er is een tegenstelling geconstrueerd tussen het Oude Testament als ‘wet’ en het Nieuwe Testament als ‘evangelie’. ‘Wet’ wordt dan verstaan als ‘wettisch’, alsof het alleen maar zou gaan om wet op wet en eis op eis (Jes. 28:10).² De joden (én de moslims na hen) zouden dan slechts de wet hebben, maar de christenen daarentegen het evangelie, de blijde boodschap!

1 Massignon, 7.

2 Bruegemann, Isaiah 40-66, 223 noemt de vertaling van de NRSV (die ook de Statenvertaling gebod op gebod, regel op regel) té ‘precept upon precept’, té cognitief. De regels hebben meer te maken met geluid dan met inhoud. Hij spreekt van een spottende ‘overstatement’.

Wel is waar dat er sinds de Tweede Wereldoorlog in brede kerkelijke kring in Nederland het besef en inzicht gegroeid zijn dat het Nieuwe Testament niet gelezen en verstaan kan en mag worden zonder het Oude. Terecht is er veel meer aandacht voor de joodse wortels van het christendom gekomen en het feit dat Jezus een jood was, wat Maarten Luther overigens al benadrukte.

Hoezeer vele christenen zich ook door deze benadering laten inspireren, toch is deze laatste visie in kerkelijke kring allerminst gemeengoed geworden of onweersproken gebleven. Ik vrees dat er nogal wat 'orthodoxe' christenen uit de biblebelt in Nederland zullen zijn die zich in een figuur uit de roman van Désanne van Brederode (*Mensen met een hobby*, 2001) zullen herkennen. In dat boek wordt een bijna dertigjarige hoofdpersoon ten tonele gevoerd die zich ten diepste met Jezus heeft verbonden, en Hem heel orthodox 'Christus' (met een g uitgesproken) blijft noemen. Je bent nu eenmaal christelijk of niet, en dan doe je niet mee aan de 'jodenmode' die je ertoe aanzet het Nieuwe Testament te lezen als de echo van de Thora en de profeten. 'Voor het Oude Testament wordt tegenwoordig al veel te veel reclame gemaakt, ik vind dat je daartegen toch moet protesteren, wij zijn geen woestijnvolk, wij zijn christenen, wij kunnen de God van Abraham (Ibrâhîim) en Izaäk helemaal niet begrijpen, God is niet voor niets mens geworden, dat is een grootse daad'.³

Als het zelfs al zo moeilijk blijkt te zijn om de hele Bijbel werkelijk in samenhang te lezen, waarom zou je dan de moeite willen doen de Koran er ook nog bij te halen? Wordt dat niet een weinig betrouwbaar boek geacht? Wordt de laatste jaren niet beweerd dat de bronnen van de Koran zelf omstreden zijn of, erger nog, dat vanwege het geweld waartoe de Koran oproept het boek ronduit verboden zou moeten worden?

De bronnen van de Koran omstreden?

In de laatste decennia wordt gesproken over het werk van een aantal geleerden die 'revisionisten' genoemd worden en die de bronnen van de Koran op historische gronden omstreden achten.⁴ Eerst in een serie artikelen en later in boekvorm werd verslag gedaan van de 'wetenschappelijke' discussie over de vermeende ontstaansgeschiedenis van de Koran, de 'traditie' (*hadith*), de biografie van de profeet Mohammed en de vroege geschiedenis van de islam. Op grond van de archeologie, taalkunde, opschriften op munten en gebouwen – met onder andere teksten over Jezus in de Rotskoepel in Jeruzalem staan

3 Aangehaald door Goedegebuure, 91.

4 Vgl. Ohlig & Puin; Grosz & Ohlig (2008, 2009); Burger; Mulder & Milo.

– wordt aangetoond hoe een versmaad ‘lelijk eendje’ van het christendom zich tot de onafhankelijke wereldgodsdienst (de islam) heeft ontwikkeld. Het korte hoofdstuk 97 van de Koran zou niet gaan over de openbaring van de Koran aan de profeet Mohammed, maar over de kerstnacht!

Dit alles gaat in tegen het ‘orthodoxe’ verhaal dat door de moslims in het algemeen, maar ook door de westerse islamwetenschap, wordt aangehangen. Sjoerd van Koningsveld heeft daar, in zijn afscheidsrede als hoogleraar *Revisionisme en Moderne islamitische Theologie*, zinnige dingen tegen ingebracht. Zijn conclusie luidt: ‘Mohammed was, is en blijft op zuiver wetenschappelijke gronden te beschouwen als een historische persoon, die in het geloof van zijn profeetschap boodschappen heeft verkondigd die na zijn dood in codices⁵ zijn geredigeerd en omstreeks het jaar 650 – dus niet pas twee eeuwen later zoals de revisionisten beweren – van de christelijke jaartelling in de officiële tekst van kalief ‘Uthmân (de tweede opvolger van de profeet Mohammed) zijn vastgelegd, die de andere redacties heeft verdrongen. De Koran evenals de zeer talrijke in opdracht van Mohammed opgestelde documenten, vormen de basis voor de studie van zijn tijdgenoten, zowel voor als tegen hem gecomponeerd, naast de historisch-kritisch gereciperde gegevens in de uitvoerige traditie literatuur.’⁶

De Koran verbieden?

Veel gerucht maakte de Nederlandse parlementariër Geert Wilders toen hij een vergelijking trok tussen Hitlers *Mein Kampf* en de Koran. Hij bepleitte dat de Koran (‘dit ellendige boek’) verboden zou moeten worden, net zoals dat met *Mein Kampf* gebeurd was.⁷ ‘Als je alle haatdragende teksten uit de Koran zou verwijderen, dan heb je een boekje over zo dik als een Donald Duck’, was een van de andere geruchtmakende uitspraken die Wilders deed, zonder enige fundering te geven voor deze gratuite bewering. De vergelijking met Donald Duck is trouwens een onderschatting van de betekenis van deze stripverhalen. In het oorspronkelijke Engels heet de oom van deze stripfiguur namelijk Dagobert *Scrooge McDuck*, met duidelijke verwijzing naar Charles Dickens’ vrek Ebenezer *Scrooge* uit de klassieker *A Christmas Carol in Prose. McDuck* (‘Mc’ = zoon van) is een verwijzing naar Dagoberts *Schotse* afkomst. Immers, de Schotten staan, net zoals de

5 *mushafs*.

6 Van Koningsveld, 12.

7 Op 8 augustus 2007 plaatste *de Volkskrant* dit bericht.

Zeeuwen trouwens, bekend om hun spreekwoordelijke zuinigheid.⁸ Is die oom Dagobert, die letterlijk afgebeeld wordt als zwemmend in het geld, geen aardige manier om de cultuur van de bonusjagers van onze tijd aan de kaak te stellen en belachelijk te maken?

Joden, christenen én moslims: ‘Mensen van de weg’

Joden, christenen en moslims staan in dezelfde traditie van de profeten. Zij spreken een gemeenschappelijk taal, delen veel van dezelfde verhalen. Er is hoe dan ook een heel nauwe band tussen de aanhangers van deze drie godsdiensten, die veelal monotheïstische godsdiensten genoemd worden: zij geloven alle drie in één God, willen zijn weg volgen, die wordt aangeduid met het woord Thora, de Tien woorden die aan Mozes, Mûsâ werden gegeven. De joden zou je de mensen van de Thora kunnen noemen. De ‘Tien Woorden’ zijn evenzovele wegwijzers in de woestijn om de weg ten leven te vinden. De beeldspraak van de woestijn moet in gedachten worden gehouden. Wie de weg kwijtraakt, of die niet kent of vindt, wordt onherroepelijk door de dood bedreigd. Als je naar de kern vraagt van die Thora, dan luidt de samenvatting: recht doen en liefhebben. ‘Het is niet een kwestie van “wet” of “liefde”, maar “wet” ontvangen in liefde, liefde uitgedrukt in “wet”.’⁹ ‘Wat de HEER voorschrijft is goed, een vreugde voor het hart, een licht voor de ogen’ (Ps. 19:9). ‘Uw woord is een lamp voor mijn voeten, Uw woord is een licht op mijn pad’ (Ps. 119:105). Zoals dagelijks de zon de scheiding aangeeft tussen dag en nacht, licht en duisternis, zo leidt en verlicht de Thora.¹⁰ Thora is het antwoord op de vraag: ‘Leer mij hoe ik wand’len moet’ (Ps. 25:13, berijmd). Paulus gebruikt ook het beeld van het wandelen (Rom. 6:4; 8:1, 4 e.a.).¹¹ Deze Thora wordt door Jezus niet afgeschafte maar juist vervuld. Hij is zelf de vleesgeworden Thora (vgl. Joh. 1:14), de Thora in hoogst eigen persoon. Aan Hem kun je zien waar het in die Thora om gaat. Daarom is het begrijpelijk dat de volgelingen van Jezus ‘mensen van de weg’ genoemd worden.

Jaren geleden sprak ik een joodse mevrouw die uit dezelfde plaats afkomstig was als waar ik ben geboren. Inmiddels woonde zij al heel lang in de Verenigde Staten. Zij was in de tijd van de Tweede Wereldoorlog ‘christen’

8 nl.wikipedia.org/wiki/Dagobert_Duck.

9 Levinson, 77.

10 KBS op Ps. 19:2-15. Brueggemann & Bellinger, 102; Hossfeld & Zenger (1993), 129.

11 Zuumond (1990), 66, 82.

geworden. Toen ik haar ontmoette bij een bezoek aan Nederland vroeg ik haar waarom zij dat had gedaan. Haar antwoord was: 'Jesus gave me a better deal.' Toen ik haar vroeg wat zij daarmee bedoelde, zei ze: 'Hij heeft het maar over twee geboden in plaats van die 613.' De 613 mitswot zijn een lijst met geboden die God in de Thora aan de joden heeft gegeven. Dit terwijl Jezus op de vraag: 'Wat is het grootste gebod?' antwoordde: 'U zult de Heer uw God liefhebben met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: U zult uw naaste liefhebben als uzelf. Aan deze twee geboden hangen heel de Wet en de Profeten' (Mat. 22:37-40). Treffend aan haar antwoord vond ik hoe goed 'joods' het was. Want de samenvatting van de Thora die de jood Jezus gaf is, geheel joods, aan de Thora zelf ontleend (Deut. 6:5; Lev. 19:18). In de discussie met de farizeeën staat niet een 'christen' (Jezus) tegenover 'joden', want Jezus was zelf ook een jood. Ook gaat het niet over of je voor of tegen de Thora bent, maar om de inhoud en betekenis ervan.

Het is treffend in dit verband op te merken dat het woord 'christen' slechts driemaal in het Nieuwe Testament voorkomt, en dan nog voornamelijk alleen in de mond van anderen. De eerste maal dat volgelingen van Jezus 'christenen' worden genoemd is in de stad Antiochië aan de rivier de Orontes. Het was toen de derde stad van 'de wereld', na Rome en Alexandrië. Dus de naam 'christen' was oorspronkelijk geen zelfaanduiding, maar werd door anderen gebruikt (Hand. 11:26 Vgl. 26:28). Petrus schrijft in zijn brief: 'Wie echter als "christen" lijdt, moet zich niet schamen, maar God eren met die naam (namelijk: christen)' (1 Petr. 4:16). Die naam ontstond waarschijnlijk uit een oorspronkelijk scheldwoord, en werd een trotse eigen benaming,¹² misschien te vergelijken met de naam 'geuzen'. De oorsprong van de benaming 'geus' is een uitspraak: 'Ce sont que des gueux' ('Het zijn slechts bedelaars') van de landvoogdes Margaretha van Parma, die daarmee duidelijk wilde maken dat zij zich niet hoefde in te laten met het eedverbond der Edelen dat haar op 5 april 1566 een smeekschrift aanbood. De tegenstanders van de Spanjaarden namen dat scheldwoord in de positieve zin op en zo werd het een 'geuzennaam'.

Een andere aanduiding voor 'de volgelingen van Jezus' in het Nieuwe Testament is de naam Nazoreëer. Na hun verblijf in Egypte, waarheen zij gevlucht waren voor koning Herodes, de kindermoordenaar, gingen Maria en Jozef met Jezus terug naar Nazaret en blijven ze daar wonen. In het Nieuwe Testament wordt hieraan toegevoegd: '... opdat vervuld zou worden wat

12 B.W., s.v. 'christenen'.

bij monde van de profeten gezegd is: “Hij zal Nazoreeër genoemd worden” (Mat. 2:22-23. Vgl. Joh. 18:5). In het boek Handelingen der Apostelen wordt Jezus vaak zo aangeduid (Hand. 2:22; 3:6; 4:10; 6:14; 22:8; 26:9). Nazaret had een slechte naam, zeker voor de wetsgetrouwe Judeeërs, de leidende kringen in Jeruzalem. Er werd neergekeken op het ‘Galilea der heidenen’ (Mat. 4:15), dat als een maatschappelijk en godsdienstig onderontwikkelde uithoek werd beschouwd. Aan het einde van de eerste eeuw was het woord ‘ingeburgerd’ als een scheldwoord voor deze leden van een ‘sekte’.¹³

Dé gebruikelijke nieuwtestamentische benaming voor de volgelingen van Jezus is echter: ‘de mensen van de weg’, wat de levenswandel van Jezus’ volgelingen aanduidt.¹⁴ Paulus zegt dat duidelijk tegen Felix, de procurator van Palestina, die hem heeft gearresteerd: ‘Wel wil ik u dit bekennen: ik dien de God van mijn voorouders volgens de weg, de partij die zij bedoelen; ik geloof in alles wat in de Wet en in de Profeten staat geschreven’ (Hand. 24:14). Dat wil dus zeggen dat hij geheel handelde zoals hem als jood, volgeling van de weg, betaamde (Hand. 24:22). Dat hij een leerling van Jezus is, betekent voor hem het volgen van die weg. En Jezus vraagt om navolging (Mat. 8:19-22). Hoe ernstig die navolging bedoeld is, blijkt wel als Jezus zegt: ‘Wie zijn kruis niet opneemt en mij niet volgt, is mij niet waardig’ (Mat. 10:38). Er wordt over ‘de weg’ gesproken als de weg van Jezus, de weg van het kruis, de weg van het lijden, de via crucis. Het betekent: geen vrede hebben met een weg die het in de praktijk brengen van recht doen en liefhebben inhoudt, een weg die haaks staat op de valse wegen van zelfverzekerdheid.¹⁵ Andere namen zijn: ‘de weg des Heren’ (Hand. 18:25. Vgl. 13:10); ‘de weg van God’ (Hand. 18:26); ‘de weg des heils’ (Hand. 16:17. Vgl. 1 Kor. 4:17; 2 Petr. 2:2, 21). De ‘weg’, zonder enige toevoeging, werd het kenmerk van de volgelingen van Jezus (Hand. 9:9, 23; 24:14, 22).

Het is trouwens opvallend dat in de Koran de volgelingen van Jezus aangeduid worden met *nasârâ*, in het meervoud: *nasrâni*.¹⁶ De naam komt alleen voor in de passages uit de tijd van Mohammeds optreden in Medina, en, op één uitzondering na (Q 3:67), alleen in het meervoud. De uitdrukking wordt of is afgeleid van de naam van de geboorteplaats van Jezus, al-Nâsira, of van de *ansâr*, helpers, de naam voor de discipelen (vgl. Q 3:45). De medestanders van Mohammed in Medina, waar hij zich na de hidjra, de emigratie, vestigde, worden trouwens ook

13 Nieuwenhuis, 348-349.

14 hodos. *KBS* op Hand. 9:2; 19:9, 23; 22:4; 24:14, 22.

15 Brueggemann (1983), 122.

16 Q 2:111, 113, 120, 135, 140. Vgl. 3:67; 5:14, 51, 69, 82; 9:30; 22:17.

'helpers' genoemd.¹⁷ Joodse christenen die Jezus als Messias, Masih erkenden maar tegelijkertijd jood bleven, werden Nazareners genoemd.¹⁸

In feite wordt dezelfde beeldspraak voor 'moslims' gebruikt. Ook zij volgen de weg. De gedachte of voorstelling van de weg¹⁹ van God doortrekt de hele Koran en is verbonden met de grondnoties als rechte leiding.²⁰ Het openingsgebed van de Koran, dat voor moslims dezelfde functie heeft als het Onzevader voor de christenen, bidt om geleid te mogen worden op de rechte weg (Q 1:6. Vgl. 28:56; 42:52-53). 'Dat is het pad van jouw (Mohammeds) Heer' (Q 6:126. Vgl. 14:12; 16:15). Degenen die zich om Gods wil inspannen, zal Hij op zijn weg leiden (Q 29:69). Het is de weg van gerechtigheid (Q 7:149; 40:38),²¹ de recht gebaande weg van de Heer (Q 6:126,153). De weg van God wordt gelijkgesteld met de sunna en de wet (Q 5:48).²²

De weg van God wordt gecontrasteerd met de weg van de afgoden (Q 4:76),²³ de weg van de onwetenden (Q 10:89) en de kwaden (Q 6:55). De weg van de dwaling staat tegenover de weg van gerechtigheid (Q 7:146).²⁴ En wie het geloof inruilt voor het ongeloof, die is afgedwaald van de gebaande weg (Q 2:108; 5:12).

De gelovigen hebben de opdracht om op te roepen tot de weg van hun Heer, met wijsheid en goede vermaning, en op de beste manier met elkaar van gedachten te wisselen. Want God weet het beste wie van zijn weg afdwaalt en wie recht wordt geleid (Q 16:125).

Het woord dat in het Arabisch wordt gebruikt voor 'weg' is het woord *sharī'a*. Daarmee doet zich overigens een vergelijkbaar probleem voor als met de vertaling van Thora het geval is. Zoals christenen 'Thora' vaak wettisch opvatten, zo wordt ook de *sharī'a* gemakkelijk misduid. Vandaar dat op een vergelijkbare wijze een negatief oordeel gegeven wordt over de *sharī'a* van christelijke, maar ook wel van moslimse zijde als 'wet' in de wettische zin als dat met de Thora gedaan werd. Maar *sharī'a* kun je als equivalent zien van het woord Thora, waarin de 'weg' wordt gewezen die je moet gaan (vgl. Q 5:48).

17 Jeffery, 280-281. 'Syrisch' is de meest waarschijnlijke afleiding van het woord.

18 E.I., s.v. 'nasârâ'.

19 *sirât, tariq, minhâdj.*

20 *hûda, hidâya.*

21 *sabil al rushd of rashâd.*

22 *shir'a.*

23 *taghût.*

24 E.Q., s.v. 'Path or way'.

Toen ik indertijd in Cairo werkte, woonde ik vlak bij het Tahrirplein. Het adres was een straat die Shari'a Abû Allam heette, wat natuurlijk niet de Abû Allam-weg betekende, maar de Abû Allamweg of -straat. Die weg leidde naar het Tahrirplein, dat het 'bevrijdingsplein' betekent: de *shari'a* wil immers net zoals de Thora de weg naar de bevrijding, wijzen? *Shari'a* betekent oorspronkelijk 'de weg naar de bron', het noodzakelijke water om te (over)leven in de woestijn.

Samenvattend kun je dus stellen dat 'joden', 'christenen' én 'moslims' alle drie op grond van hun boeken mensen van de weg zijn: en zoals Jezus de Thora vervulde, zo bevestigt de Koran zowel de Thora die aan Mozes werd gegeven, als het evangelie, de Indjil (Q 3:50; 5:46; 61: 6).

Het uiteengaan van de drie gemeenten van de weg

Het is natuurlijk heel duidelijk dat er drie afzonderlijke gemeenschappen zijn ontstaan: de joodse, de christelijke en de islamitische, de onderlinge verschillen binnen die drie nu daar gelaten. Maar het is goed te beseffen dat die scheiding, of zoals dat meestal genoemd wordt 'het schisma tussen de joden en de christenen', zich niet plotseling op één bepaald moment heeft voltrokken. Jezus en ook de apostel Paulus waren geen stichters van een christelijke kerk zoals wij die vandaag kennen. Het was niet een vooropgezet plan dat de volgelingen van Jezus zich zouden gaan organiseren als een afzonderlijke kerk of *ecclesia*, los en tegenover de joodse 'gemeente' (*qahal*), de latere synagoge. Er ontstonden groepen van joodse volgelingen van Jezus die deel bleven uitmaken van de gemeente. De 'gemeente' waar het in het Nieuwe Testament over gaat, is nog voornamelijk een joods-christelijke, terwijl onder invloed van met name de apostel Paulus uit de volgelingen van Jezus het 'heidens-christelijke deel' van die ene gemeente begint te ontstaan.

Die latere smartelijke scheiding is er zeker wel gekomen, maar die had zich aan het einde van de eerste eeuw nog niet volledig en *definitief* voltrokken, zoals veelal gedacht wordt. Op plaatsen in wat wij nu het Midden-Oosten noemen, duurde het soms nog eeuwen voordat dat geschiedde. Dit gold tot op zekere hoogte zelfs tot in de tijd van het optreden van de profeet Mohammed in Arabië! Van een belangrijk aantal van de eerste toehoorders van de profeet die 'joden' en 'christenen' toesprak, en van de 'christenen' zullen sommige jood zijn geweest, joden die Jezus volgden.

Mohammed en de christenen van Nadjrân

Er bestonden zeker ook christelijke gemeenten op het Arabisch Schiereiland. Die stonden vooral in het noorden bekend als Syrisch-orthodoxen en in het zuiden als nestorianen. Met hen had Mohammed te maken. Net

zomin als Jezus ‘de stichter’ van de kerk genoemd kan worden, kan ook de profeet Mohammed in de sociologische zin van het woord niet als de grondlegger van de islamitische gemeenschap of *umma* worden betiteld. Hoezeer de situatie nog open was, bleek toen in de tiende maand van het jaar 630 een christelijke delegatie uit Nadjrân, uit het zuiden van het Arabisch Schiereiland, bij de profeet Mohammed op bezoek kwam in Medina. Mohammed liet zijn gasten toen vrij om te bidden in zijn moskee (letterlijk: ‘de plaats waar je je neerbuigt voor God’). Mohammed sloot daarbij een verbond met hen waarbij vrijheid van uitoefening van de godsdienst werd verzekerd. Zij moesten daarvoor wel jaarlijks belasting betalen. Dit was het eerste verdrag in zijn soort, een prototype voor later.

Nadjrân was een karavaanstad in het zuiden van Arabië. Daar splitste de beroemde zijderoute zich in tweeën naar Mesopotamië en via Jemen naar Syrië. De bloeiende stad raakte betrokken bij zowel jodendom, als christendom en islam, wat de loop van hun leven en geschiedenis veranderde. In de vijfde eeuw had het christendom Nadjrân bereikt en werd het belangrijkste christelijke (waarschijnlijk nestoriaanse) centrum in het Arabisch Schiereiland gevestigd, met een eigen bisschopzetel. Rond het jaar 520 probeerde Dhû Nuwâs, koning in Zuid-Arabië, zelf overgegaan tot het jodendom, de christenen van Nadjrân hun geloof te doen opgeven voor het jodendom. Toen zij weigerden, doodde hij circa vierhonderd christenen en wierp hen in een brandende groeve. Met ‘de mensen van de groeve’ waarover de Koran (Q 85:4-7) spreekt, zouden die christelijke martelaren zijn bedoeld.²⁵ De Ethiopische christenen kwamen Nadjrân te hulp, wat leidde tot de ongeveer honderd jaar durende gouden periode voor ‘de stad van martelaren’, de heilige stad voor de Arabieren. De kerk werd de Ka’ba Nadjrân genoemd, zoals verschillende andere schrijven in Arabië met Ka’ba worden aangeduid, zoals natuurlijk de Ka’ba in Mekka, het kubusvormige ‘huis van God’ dat door Abraham samen met zijn zoon Ismaël (Ismâ’il) werd gebouwd (Q 2:125, 127). Ka’bat Nadjrân werd een centrum voor pelgrimage van christelijke Arabieren.

De bisschoppen van Nadjrân kwamen naar de grote markten in en ‘Ukâz. Die van ‘Ukâz was strategisch op de ‘spijsroute’ van West-Arabië gelokaliseerd en bloeide in het bijzonder in de zesde eeuw. Dit was de vooravond van de opkomst van de islam. In die tijd woedden de Byzantijns-Perzische oorlogen, waardoor de Mesopotamische handelsroute werd verlegd. De

25 Maar het wordt ook wel weersproken. Zie Paret (1971) op Q 85:4-7.

omlegging van die route had een gunstig effect op de handel van Mekka en bracht profijt aan de stam van Quraysh, waar Mohammed uit was voortgekomen. In 'Ukâz werden ook literaire wedstrijden gehouden.²⁶

Het wordt als niet ongeloofwaardig beschouwd dat Mohammed nog vóór zijn roeping tot profeet Quss, de bisschop van Nadjrân, heeft horen preken op de markt, terwijl hij gezeten was op een kameel als zijn preekstoel. Op Nadjrân wordt gezinspeeld in de Koran als één van de gezegende of de duidelijk zichtbare steden (Q 34:28),²⁷ terwijl de traditie haar beschouwt als een van de 'beschermden' steden. Nadjrân was een centrum van kleermakerij en oorspronkelijk werd de kiswa of de bedekking van de Ka'ba in Mekka daar jaarlijks gemaakt.²⁸

De Koran en de éne 'gemeente'

Het is wel waar dat je in de Koran toch ook duidelijk het besef aantreft dat joden en christenen hun afzonderlijke wegen gingen en dat er vooral onder de christenen verschillen van mening bestonden. De Koran spreekt van één gemeenschap²⁹ van de mensheid, waarvan God Heer is (Q 23:52). Dus niet alleen de umma van de moslims, maar de 'gemeente' of umma van alle andere profeten. Die gemeente van profetische boodschappers wordt als één gemeente gezien: 'Deze gemeente (umma) van U (Jezus) is één gemeente' (Q 21:92). Maar het waren de verschillende richtingen onder de joden en de veelal joodse volgelingen van Jezus die verdeeldheid onder elkaar veroorzaakten (Q 21:93).³⁰

'Abraham' zelf wordt in de Koran een 'gemeenschap' genoemd. Hij, Ismaël, Isaak en Jakob (*Yaq'qub*) worden één gemeente genoemd, waardoor Abraham het prototype is geworden van de ware gemeente van 'mensen die zich aan God hebben overgegeven'³¹ (Q 16:120). Voor die 'overgave' wordt het woord 'moslim' gebruikt, maar men moet er steeds op letten dat dit woord in de Koran nog niet 'moslim' in de huidige sociologische zin van het woord aanduidt. Abraham was geen jood en geen christen maar een

26 *E.I.*, s.v. 'Ukâz'.

27 Vgl. Paret (1971) voor andere interpretaties.

28 *E.Q.*, s.v. 'Najrân' en Glassé, s.v. 'Najrân'.

29 umma.

30 Het zou kunnen zijn dat de volgelingen van Jezus onderling in sekten verdeeld waren. Vgl. Paret (1971) op Q 21:93.

31 Paret (1971) op Q 16:120; zie ook het hoofdstuk 'De vreemde machten en de godsdienst'.

‘moslim’, aldus de Koran (Q 2:140; 3:67). Dat wil niet zeggen dat Abraham door de ‘moslims’ geclaimd kan worden, maar juist dat Abraham de vader van alle gelovigen is en voor ‘joden’, ‘christenen’ én ‘moslims’ geldt als de ware ‘persoon die zich aan God heeft overgegeven’, een ‘moslim’ in de oorspronkelijke betekenis van het woord. De mensen waren oorspronkelijke een enkele gemeenschap, umma. Nadat zij het oneens waren geworden, liet God de profeten als verkondigers van de blijde boodschap en als waarschuwers optreden. En Hij zond de Schrift met de waarheid met hen mee, om met behulp daarvan over datgene waarover zij het oneens waren te beslissen (Q 2:213. Vgl. 10:19). Maar eens zál uit diegenen die zich vol vertrouwen aan God toewijden, overgeven, één gemeente voortkomen, die zal oproepen tot wat goed is, gebieden wat recht is, en verbieden wat verwerpelijk is (Q 3:104). Als de boodschap van de Koran zich dan in een bepaald verband richt tot de verschillende gemeenschappen – de mensen van de Thora (de joden), de mensen van het evangelie (de christenen) en degenen die zich geroepen weten door de boodschap die Mohammed ontvangen heeft (de moslims) – staat er: ‘Zo God gewild had, zou Hij u tot één gemeente hebben kunnen maken’ (Q 5:48). Soms ben je geneigd te denken: dat zou toch wel handiger geweest zijn, gezien alle verschrikkelijke dingen die er geweest zijn en zich nog steeds tussen die drie afzonderlijke gemeenschappen voordoen. Maar het antwoord dat de Koran geeft, is dat de bedoeling van God daarmee was om alle drie de gemeenschappen ‘op de proef te stellen’ (Q 5:48). Kennelijk wil God geen dwang gebruiken, maar laat Hij de mens vrij zijn of haar eigen keuze te maken. Maar als het dan gaat om de onderlinge verhoudingen die er zouden moeten zijn tussen die drie gemeenschappen, luidt het advies: ‘Ga een wedijver aan in goede daden. En zo zullen jullie allen tezamen tot God worden teruggevoerd’ (Q 5:48).

Ervan uitgaande dat joden, christenen en moslims hun eigen boeken wél serieus nemen, blijft de vraag: hoe gaan ze met die beide andere om? Er zijn joden die het Nieuwe Testament als voor hen niet relevant of overbodig zien, of negatief beoordelen. Er is, zoals gezegd, een lange christelijke traditie van antisemitisme waarbij het Oude Testament als achterhaald wordt gezien, en vervangen. Zo is er een islamitische lezing van de Koran waarbij die als de laatste, definitieve openbaring wordt beschouwd en in de plaats is gekomen van zowel de Thora als het evangelie (het Oude en Nieuwe Testament).

Een dergelijke vorm van lezen en verstaan heeft vorm gekregen onder invloed van respectievelijk het rabbijnse jodendom, kerkelijke concilies en de algemeen aanvaarde islamitische interpretaties. Alle drie, jodendom, christendom en islam, hebben zich in afzonderlijke en aparte gemeenschappen

georganiseerd. ‘Te lang heeft de christologische zekerheid in de kerk toegestaan om het Oude Testament het zwijgen op te leggen, te overtroeven, er een einde aan te maken’,³² ‘De christenen hebben Jezus vaak “opgehemeld” om van Jezus als profeet af te komen,’ zei Edward Schillebeeckx ooit. Op allerlei manieren heeft ieder gemeend zich te kunnen legitimeren. Men bouwde eigen muren en burchten en formuleerde dogma’s met, soms vooral onder de christenen en moslims, hun eigen ‘vervangings-theologie of -ideologie’. Al zijn er voorbeelden van perioden en plaatsen te noemen waar sprake was van een vreedzame en vruchtbare symbiose (een samenleven van joden, christenen en moslims), er zijn helaas, vooral wat de christenen en moslims betreft, uit de geschiedenis veel voorbeelden te geven van polemieken of nog erger: kruistochten en heilige oorlogen.

Waarom de drie boeken samen lezen?

Liever dan verder in te gaan op de talloze discussies en polemieken die over de Bijbel en de Koran gevoerd zijn³³ en nog steeds gevoerd worden, wil ik laten zien hoe spannend en belangrijk het is dat joden, christenen en moslims deze drie boeken samen leren lezen en verstaan vanuit de grote onderlinge verbondenheid van die drie.

Een eerder boek gaf ik de titel *Thora, Evangelie en Koran*.³⁴ In de ondertitel wordt de bedoeling en strekking als een programma kernachtig verwoord: *3 boeken, 2 steden, 1 verhaal*. Daarmee wordt natuurlijk niet gesuggereerd dat er maar één verhaal zou zijn, maar dat de profetische verhalen van Abraham, Mozes, Jezus en Mohammed draaien om één samenhangende boodschap, gericht aan alle drie, ja, aan alle mensen.

De drie boeken staan, stuk voor stuk, in een uitgebreide traditie met drie verschillende leeswijzers. Het is de hoogste tijd samen te zoeken naar gemeenschappelijke leesroosters en leeswijzers voor het bewandelen van de éne weg naar gerechtigheid en liefde voor deze wereld.

32 Brueggemann (2010), 73.

33 Vgl. mijn: *De moslimse naaste* (1978).

34 November 2010, april 2011 tweede druk; november 2011 derde druk.